

# AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ AUDİTORLAR PALATASI



## «Müflisləşmə mərhələsində olan təsərrüfat subyektlərinin auditi üzrə METODİK GÖSTƏRİŞ»

(Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası Şurasının 2019-cu il 18 mart tarixli  
309/2 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir)

### METODİK GÖSTƏRİŞİ HAZIRLAYANLAR:

Hüquqi təminat və standartlaşdırma idarəsinin rəisi  
Elnur İBRAHİMOV

Auditorlar Palatasının Surası yanında Auditor  
fəaliyyətinə dair hüquqi məsələlər üzrə komitənin sədri  
Elçin QURBANOV

# MÜNDƏRİCAT

I.Ümumi müddəalar.....	3
II. Metodik Göstərişin istifadəçiləri.....	4
II. Müflisləşmənin obyektiv səbəbləri.....	5
IV. Müflisləşmənin iqtisadi sistemdəki pozitiv və neqativ tərəfləri.....	6
V.Auditorun nəzərə alması və izləməsi zəruri olan amillər.....	8
VI.Müflisləşmə zamanı auditin məqsəd və vəzifələri.....	11
VII. İflas ehtimalının qiymətləndirilməsində əsas amillər və nisbi təhlil.....	14
VIII. İflas riskinin qiymətləndirilməsi üsulları.....	16
IX. Auditorun hesabatı.....	16
X. Qanunsuz hallar aşkar edildikdə auditorların hərəkətləri.....	22
XI.İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	22

## **Müflisləşmə mərhələsində olan təsərrüfat subyektlərinin auditi üzrə METODİK GÖSTƏRİŞ**

### **I. Ümumi müddəalar**

Bu metodik göstəriş «Auditor xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa, «Müflisləşmə və iflas haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununa, Beynəlxalq Audit Standartlarına, , «Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında» Əsasnaməyə, Peşəkar mühasiblərin Etika Məcəlləsinə, Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının 2018-ci il üzrə İş Planınının 1.8.2-ci bəndinə uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Bu metodik göstəriş təsərrüfat subyektlərinin müflisləşmə, iflas və ya defolt vəziyyətinin qanunla müəyyən edilmiş əlamətlərinə və iflas mərhələsinin iqtisadi əsaslarına dair audit prosedurlarının və auditor rəyinin ümumi xüsusiyyətlərini əhatə edir. Metodik göstərişdə auditor tərəfindən iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin nəticələrində müflisləşmə gözləntiləri və onun nəticələri barədə diqqət etməli olduğu, habelə “Müflisləşmə və iflas haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş halların müəyyən edilməsi, həyata keçirilməli olan prosedurlar və digər əlaqəli məsələlər əks olunur. Bu məsələlərə təsərrüfat subyektlərinin tədiyyə balansında dövrü olaraq yarana bilən mənfi saldo, təsərrüfat subyektlərinin məcmu aktivlərinin ötən illərlə müqayisədə kəskin geriləmə əlamətləri, uzunmüddətli və ya qısamüddətli xüsusiyyətlərə malik olan əməliyyat risklərinin düzgün qiymətləndirilməsi, habelə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin davam etdirməsi imkanlarının məhdudlaşması kimi iqtisadi hadisələr xarakterikdir. Metodik göstərişdə müflisləşmə ilə bağlı gözləntilərin, habelə müflisləşmə və iflasın nəticələrinə uyğun audit prosedurlarına aid iqtisadi hadisələrin dövrü xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və mikroiqtisadi müstəvidə iqtisadi indikatorların nisbi təhlil qaydasında likvidlik səviyyəsinin müəyyən edilməsi metodundan da istifadə olunur. Metodik göstəriş mövcud hüquqi baza əsasında sahəvi auditin təkmilləşdirilməsi işini elmi əsaslarla təmin edir.

#### **Məhdudiyyətlər**

**Iflas prosesində audit aparmaq imkanları hazırda bu fəaliyyətin nəzəri və metodoloji əsaslarının kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə məhdudlaşır. Bu sahədə araşdırma aparmaq və nəticələrini praktik işə tətbiq etmək əmlak inzibatçısının da fəaliyyətində səmərəliliyin artırılmasına əhəmiyyətli tövhələr verəcəkdir.**

#### **Metodiki Göstərişin Yeniliyi**

**Müflisləşmə və iflas mərhələsində audit prosedurlarının ümumiləşdirilmiş metodik proqram təminatı əsasında nəzəri və təcrübi xüsusiyyətlərə malik kompleks bilik bazasının yaradılmasıdır .**

#### **Məqsədi**

**Müflisləşmə və iflas mərhələsində olan təsərrüfat subyektlərinin auditi üzrə auditor xidmətinin təkmilləşdirilməsidir .**

## II. METODİK GÖSTƏRİŞİN İSTİFADƏÇİLƏRİ

Bu metodik göstəriş auditor fəaliyyəti göstərən və həmin fəaliyyətdən istifadə edən (mövcud və potensial) şəxslərin xidməti istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Sərbəst auditorlar və auditor təşkilatları əmlakın düzgün idarə olunması, ədalət, məsuliyyət və qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərini, vicdanlılığın təmin olunması, qanunsuz əməlləri istisna edən mədəniyyətin formalaşmasına imkan yaradılması zərurətini nəzərə alaraq, təşkilati-hüquqi formasından, strukturundan və həcmələrindən asılı olaraq, təşkilatlarda korrupsiya əməllərinin qarşısının alınması və aşkara çıxarılmasına kömək məqsədi daşıyan qənaətbəxş daxili audit mexanizmləri yaradılmasının, habelə bu təşkilatların hesabatlarında və tələb olunan maliyyə cədvəllərində müvafiq audit prosedurlarının, vicdanlılığın təmin edilməsinə yönəlmiş standart və prosedurların, habelə sahibkarlar və bütün müvafiq peşə nümayəndələri tərəfindən fəaliyyətin düzgün, vicdanlı və lazımi formada həyata keçirilməsinin zərurliyini təşviq etməlidirlər.

### **Müflisləşmə anlayışı .**

Müflisləşmə vəziyyətində olan təsərrüfat subyektlərinin auditinə dair ümumi audit məsələlərinə keçiddən öncə müflisləşmə anlayışı, onun yaranma səbəblərini, mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş halları və nəticələrini nəzərdən keçirək.

**Müflisləşmə** — borclunun öz öhdəliklərinin ödəmə qabiliyyətinin olmaması;

**İflas** - Böhran hadisəsini, xüsusilə müəssisənin, firmanın müflis olmasını, yoxsullaşmasını ifadə edən termin; tam uğursuzluq, müvəffəqiyyətsizlik

**Müflisləşmə (iflas) anlayışı “Müflisləşmə və İflas Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit edilmiş əsasların tətbiq subyektı dairesinə görə Banklar və Publik hüquqi şəxslər istisna edilməklə kommərsiya və qeyri-kommərsiya təşkilatlarına (şəxslərə) şamil edilir. Müflisləşmə elə bir tsiklik maliyyə ressesiyasıdır ki, bu zaman restrukturizasiya halı istisna edilməklə daxili imkanlar hesabına tənəzzülün nəticələrinin aradan qaldırılması mümkün olmur. Müflisləşmə həddində olan təsərrüfat subyektlərinəm yeni kapital qoyuluşu üçün stimul yaratmaq da çox çətin olur.** Məlum olduğu kimi, çağdaş sahibkarlığın postindustrial dövrə qədəm qoyması işgüzar təşkilatların təkrar istehsal prosesindəki problemlərini çoxaltmışdır. Son illər meqoiqtisadi müstəvidə baş verən təlatümlər , iqtisadi tsikillərin kəskin dəyişkən fazaya malik olması və maliyyə böhranları müflisləşmə və iflas prosesinin aktuallığını da artırır. Azərbaycanda dünya iqtisadi böhranının fəsadları özünü kəskin şəkildə göstərməsə də, iqtisadi proseslərin düzgün tənzimlənməsi, sahibkarlıq və investisiya mühitinin inkişaf etdirilməsi baxımından müflisləşmə və iflas prosesinin qanunamüvafiq aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müflisləşmə obyektiv iqtisadi münasibətlərin əsas atributlarındanıdır. O, iqtisadiyyat adını daşıyan nəhəng sistemin vacib elementi rolunu oynayır. Onun vasitəsilə bazar iqtisadiyyatının subyektləri kimi çıxış edən ayrı - ayrı investor və borclu

arasındaki münasibətləri tənzimləməklə növbəti iqtisadi yüksəliş üçün yeni mərhələ və iqtisadi zəmin yaranır. Beləliklə, müflisləşmə elementinin olması normal iqtisadi sistemin fəaliyyət göstərməsinə dəlalət edir. Normal iqtisadi münasibətlərin formalaşması, bazar iştirakçılarının fəaliyyət dinamikasına uyğun təsbit olunan yeni konyuktura elementləri, bazar segmentasiyası, daim dəyişkən fazada olan tərəddüdlər və rəqabət mühiti müflisləşmə prosedurasının olmasını da zəruri edir. Yüksəliş, tənəzzül, bərpa və yüksəliş mərhələləri ilə əvəzləşir. Hər bir biznesmen və işgüzar adam yadda saxlamalıdır ki, müflisləşmə onu daima bir “kölgə” kimi izləyir. Başqa sözlə desək müflisləşmə və iflas iqtisadiyyatın konturlarıdır və biznesin səmərəli qurulmasını şərtləndirən ən aktual məsələlərdəndir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi müflisləşmə və iflas prosesi mülki münasibətlərin xüsusiyyətlərinin tərkib hissəsi olduğu kimi bu münasibətlərin tənzimlənmə prosesi də müvafiq qanunvericiliklə həyata keçirilir. Həmin münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Mülki Qanunvericiliyi, Azərbaycan Respublikasının “Müflisləşmə və İflas Haqqında” qanunu və bu barədə qəbul edilmiş bir sıra normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir. Məlum olduğu kimi müflisləşmə borclunun öz öhdəliklərini ödəmə qabiliyyətinin olmamasıdır. Öhdəliklərə münasibətdə ödəmə qabiliyyətinin olmamasını xarakterizə edən əlamətlər qanunvericiliklə müəyyən olunur. **Azərbaycan Respublikasının “Müflisləşmə və İflas haqqında” qanununun 3-cü maddəsində ödəmə qabiliyyətsizliyinin məzmunu aşağıdakı kimi təsbit olunur.**

### **Maddə 3. Ödəmə qabiliyyətsizliyi anlayışının məzmunu**

Borclu ödəmə qabiliyyəti olmadığı halda iflas prosesinə məruz qalır. Borclu o halda ödəmə qabiliyyəti olmayan sayılır ki, bunu özü təsdiq etsin, yaxud məhkəmə və ya kreditorlar müəyyən etsin ki:

- a) borclu kreditorun irəli sürdüyü qanuni ödəmə tələbini bu cür tələb verildikdən sonra iki ay ərzində yerinə yetirməmişdir və ya;
- b) borclu qanunvericiliyə müvafiq surətdə həyata keçirməli olduğu ödənişləri vaxtı çatdıqca həyata keçirməyə qadir deyildir və ya;
- c) borclu öz borclarını vaxtı çatdıqca ödəməyə qadir deyildir.

### **III. MÜFLİSLƏŞMƏNİN OBYEKTİV SƏBƏBLƏRİ**

İqtisadi subyektin müflisləşmə və iflas vəziyyəti müxtəlif səbəblərdən meydana gələ bilər. Təsərrüfat subyektinin müflisləşmə və iflas vəziyyətinə düşməsi heç də həmişə makroiqtisadi müstəvidə baş verən inflyasiya, devalvasiya, sosial –siyasi gərginlik və başqa səbəblərdən yaranan maliyyə sabitliyinin pozulmasından iqtisadi subyektin maliyyə ehtiyatlarında yaranan durğunluqla əlaqəli olmur. Ehtiyatlar dedikdə bunlara sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal etmək üçün istifadə olunan təsərrüfat subyektinin binaları, qurğular, avadanlıqlar, maşın və alətlər, nəqliyyat və rabitə vasitələri, əməyin müxtəlif növləri, torpaq, faydalı qazıntılar və s aiddir. **İqtisadi və ya istehsal ehtiyatları aşağıdakı dörd qrupa bölünür:** 1) təbii ehtiyatlar; 2) maddi ehtiyatlar; 3) əmək ehtiyatları; 4) maliyyə ehtiyatları.

Təbii ehtiyatlara istehsalda istifadəyə yararlı olan şeylər (resurslar) daxildir. Bunların özləri də «tükənən» və «tükənməyən» ehtiyatlara, tükənən ehtiyatlar da öz növbəsində «bərpa edilə bilən» və «bərpa edilə bilməyən» ehtiyatlara bölünür.

Maddi ehtiyatlar insanların özləri tərəfindən yaradılan investisiya əmtəələrindən (maşınlar, avadanlıqlar, xammal və materiallar, yanacaq və i.a.) ibarətdir. Elə təsərrüfat subyektləri var ki, əmək ehtiyatlarından istifadə sahəsində özünün fəaliyyət konsepsiyasında əhəmiyyətli nöqsanlar səbəbindən borclanırlar. Əməyin düzgün bölüşdürülməməsi, əməyin ixtisaslaşdırılmış bölgüsünün düzgün həyata keçirilməməsi, Sosial müdafiə və sığorta siyasətinin düzgün qurulmaması kimi idarəçilik nöqsanları, risklərin düzgün qiymətləndirilməməsi, təhlükəsizlik sisteminin düzgün təşkil olunmaması, istehsal xərclərinin düzgün tənzimlənməməsi iqtisadi fəaliyyətin nəticələrini tənəzzülə kökləyə bilər. Hətta qarşısıalınmaz hadisələr, təbii fəlakət, idarəetmədə avantürist meyillərin olması da müflisləşmə vəziyyəti üçün əsas ola bilər. Lakin ayrıca müflisləşmə risklərinin mövcudluğu subyektin rəqabətə davamlılıq xüsusiyyətlərinin daim inkişaf etdirilməsini şərtləndirir. Əgər belə risk mövcud deyilsə deməli iqtisadi sistem sağlam rəqabət mühitini təşviq etmir. Ona görə müflisləşmə müəyyən mənada zəruri iqtisadi elementlərlə də xarakterizə olunur.

#### **IV. MÜFLİSLƏŞMƏNİN İQTİSADI SİSTEMDƏKİ POZİTİV VƏ NEQATİV TƏRƏFLƏRİ**

Müflisləşmə aşağıdakı məsələlərin həllini şərtləndirir .

1. Müflisləşmə istehlakçılara az və tamamilə lazım olmayan məhsul və xidmət təklif edən istehsalçıları sıradan çıxarır yaxud da fəaliyyətlərini diversifikasiya etməyə məcbur edir.

2. Müflisləşmə struktur dəyişikliyinə zəmin yaradır. Belə ki, azad olunan istehsal amilləri bir sahədən digər sahəyə keçirlər. Kapital axını təbii şəkildə baş verdiyindən onun səmərəsi də yüksək olur.

3. Müflisləşmə əmək resurslarının çevik hərəkət etməsinə təkan verməklə kadrların yenidən hazırlanmasına peşə və ixtisaslara yiyələnməsinə zəruri seçim üzrə islahatların aparılması kimi strateji məsələlərin həlli üçün şərait yaradır. Hər bir işçi qurduğu əmək münasibətləri ilə bağlı risklərin səviyyəsini qiymətləndirməli olur, yüksək ixtisaslı mütəxəssis olması üçün müvafiq addımlar atmalı olur.

4. Müflisləşmə təhlükəsi biznesmenləri və investorları daha çox sahibkar kimi davranmağa sövq edir. Onlardan daha çox qeyri-standart yenilikçi qərarlar qəbul etməyi, yeni istehsal və kommersiya ideyaları axtarmağı, bazar konyukturasını düzgün qiymətləndirməyi, risk etməyi, daha çox daxili və xarici informasiyanı təhlil etməyi tələb edir. Qeyri - müəyyən şəraitdən və maliyyə qıtlığından çıxmaq üçün onlar artım davranış tipinə keçərək əsas məqsəd kimi mənfəəti deyil mənfəət potensialını optimallaşdırırlar.

5. Müflisləşmə səmərəli marketing siyasətinin yeridilməsinə, alıcıların tələbatlarının və alıcılıq qabiliyyətinin daha da dərindən öyrənilməsinə, bu sahədə rəqabət elementlərinə uyğun xidmət səviyyəsinin də yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır. Hansı ki, nəticədə istehlakçılar yararlanırlar.

6. Müflisləşmə qorxusu mütərəqqi texnologiyaların, ucuz bazarlardan xammal və materialların, digər resursların istehsalə cəlb edilməsinə, geniş şəkildə xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmağa, makro səviyyədə baş verən siyasi proseslərin, iqtisadi proporsiyaların və indikatorların (inflyasiya, xarici borc, valyuta ehtiyatları, daxili maddi məhsul, milli gəlir, büdcə gəliri və s.) ayrı-ayrı firmalar tərəfindən öyrənilməsinə zəmin yaradır.

7. Müflisləşmə həm də azad təsərrüfat subyektləri arasında gedən rəqabət mübarizəsini gücləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, məhsulun rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün hər bir təsərrüfat subyektini müqayisəli üstünlüyə malik olmalıdır. Buna görə o, alış-satış bazarları uğrunda rəqabətin qiymət və qeyri-qiymət formalarından başqa həmçinin fransayzing və lisenziya formalarından da geniş istifadə edir.

Qeyd edilən məsələləri həll etməklə yanaşı müflisləşmənin zərərli tərəfləri də vardır. Belə ki, artıq formalaşmış təşkilatın iflası işsizlər ordusunu artırmaqla bərabər zəncirvari şəkildə kreditor və səhmdarların vəsait itkisinə, iflası uğramış təşkilatla daima kommersiya və kooperasiya əlaqələrində olan təsərrüfat subyektlərinin maliyyə çətinliklərinə və əgər bu əlaqələrin xüsusi çəkisi yüksəkdirsə onda hətta onların da müflisləşməsinə səbəb ola bilər.

Müflisləşmə prosedurlarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi sanasiya (sağlamlaşdırma) və təsərrüfat subyektinin yenidən qurulması çıxış edir. Sanasiya-borclunun ləğv edilməsinin qarşısını almaq məqsədilə onun mülkiyyətçisi (mülkiyyətçiləri) kreditorlar, əmək kollektivləri və başqa şəxslər tərəfindən maliyyə yardımını göstərilməsi yolu ilə borclunun yenidən təşkil edilməsidir. Təsərrüfat subyektinin yenidən qurulması isə kreditorların tələbini ödəmək məqsədilə təsərrüfat subyektinin mülkiyyətçisi, müdiriyyəti və ya onların səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən təsərrüfat subyektinin əmlakını bölmək, hamısını və ya müəyyən hissəni digər təsərrüfat subyektlərinə vermək yolu ilə təsərrüfat subyektinin strukturunun və fəaliyyət istiqamətində dəyişikliklərin edilməsidir.

Müflisləşməni, iflası, sanasiyanı, təsərrüfat subyektinin yenidən qurulması və digər məsələləri özündə birləşdirən "antiböhranlı idarəetmə" məfhumu çoxşaxəli fəaliyyət olaraq borclu vəziyyətinə düşən təsərrüfat subyektinin daxili və xarici mühitinin təhlil edilməsini və böhran vəziyyətindən çıxmaq yollarının müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Böhranlı vəziyyətə düşdükdə təsərrüfat subyektinin balansının qeyri-qənaətbəxş quruluşu yaranır. Yəni borclunun əmlakının və öhdəliklərinin elə vəziyyəti yaranır ki, bu zaman borclu hətta əmlakı hesabına borclu olduğu şəxslər qarşısında öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilmir. Bu borclunun əmlakının satıla bilməsi dərəcəsinin kifayət qədər olması ilə bağlıdır.

Biznes həmişə nəyisə itirmək riski ilə bağlıdır. Qeyri-müəyyənliyin mənbəyi təkrar istehsalın bütün mərhələləri -xammal, material və komplektləşdirici hissələrin alınmasından tutmuş satışınadək olan mərhələləri əhatə edir. Müflisləşmənin öyrənilməsində risklə mənfəətin əlaqəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Real həyatda qeyri-müəyyənlik ya uğurun ya da ki, itkilərin mənbəyi olur. Daha uğurlu fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektinin uduşu nisbətən daha uğursuz fəaliyyət göstərən

təsərrüfat subyektinin bazardakı mövqeyinin daha zəif olması hesabına olur və yaranan kompromis bazarın seqmentasiyasını formalaşdırır.

Təsərrüfat subyektinin mənfəətliyinin azalması müflisləşməyə doğru birinci əlamətdir. Məlumdur ki, səhmdar və kreditorların hesablamaları o vaxt özünü doğrulda bilər ki, onların gəlirləri (dividend və faizləri) ödəmələri həyata keçirməyi imkan versin. Faizlə ifadədə ödəmələrin gözlənilən orta xüsusi çəkisinin səhm və borc kapitalına olan nisbətində "kapitalın dəyəri" deyilir. Bu ödəmələr təsərrüfat subyektinin faktiki mənfəəti, onun aktivlərindən istifadənin mənfəətliyi ilə təmin edilir. Əgər təsərrüfat subyektinin mənfəəti onun "kapitalının dəyərindən" aşağı düşürsə, deməli təsərrüfat subyekti müflisləşməyə yuvarlanır. Kreditorlar səhmdarlara nisbətən kredit müqaviləsində nəzərdə tutulan miqdarda müəyyən edilmiş sabit məbləğ alırlar. Lakin həmin təsərrüfat subyektinə onların qoyduqları vəsaitdən alınan nisbi fayda azalır səhm kapitalının dəyərinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar olaraq səhmlərin qiyməti də aşağı düşür, vəsaitin geri qaytarılması riski çoxalır, nağd vəsait səbəbindən təsərrüfat subyektinin çətinlikləri meydana çıxır, xüsusilə də əgər kreditorlar növbəti il üçün müqavilənin müddətini uzatdırlarsa və bunun nəticəsində təsərrüfat subyekti təkcə faizləri deyil, həm də bütün kredit məbləğini ödəməli olur. Bu zaman likvidlik (pula çevrilmə qabiliyyəti, maliyyə təşkilatlarında aktivlərin və öhdəliklərin təşkilatın maliyyə yüksəlişinə səbəb olan əsaslarla idarə edilməsi qabiliyyəti) böhranı meydana çıxır və firma texniki tədiyyə qabiliyyətsizliyi fazasına daxil ola bilər. Tənəzzülün bu mərhələsinə müflisləşmə kimi baxmaq olar. Lakin, ola bilsin ki, tənəzzül daha dərin olsun. "Təsərrüfat subyektinin qiyməti" hal-hazırkı dövrdə kreditor və səhmdarlara ödəniləcək məbləğ olduğundan təsərrüfat subyektinin mənfəətinin azalması onun elə qiymətinin də azalması deməkdir. Təsərrüfat subyektinin qiyməti kreditorlara olan öhdəliklərdən də aşağı ola bilər. Bu o deməkdir ki, səhm kapitalı yox olur. Məhz elə bu, səhmdarların müflisləşməsi deməkdir. Lakin təsərrüfat subyektinin qiyməti ləğv dəyərindən də artıq düşə bilər. Bu zaman ləğv dəyərinə təsərrüfat subyektinin qiyməti kimi baxılır. Belə halda təsərrüfat subyektinin sağlamlaşdırılması müşkül məsələyə çevrilir.

Beləliklə, mənfəətin aşağı düşməsi təsərrüfat subyektinin həm cari dövrdə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsinə, yəni cari aktivləri vasitəsilə (kassadakı pul, tez reallaşdırıla bilən qiymətli kağızlar, debitor borcu və s.) qısamüddətli öhdəliklərin (kredit məbləği, kredit faizi, mənfəətə görə vergi, əlavə dəyər vergisi, dividendlər və s.) qarşılına bilməməsi (likvidliyin aşağı düşməsinə) həm də təsərrüfat subyektinin uzunmüddətli öhdəliklərinin yerinə yetirilə bilməməsinə, tədiyyə qabiliyyətlərinin aşağı düşməsinə (borc kapitalın xüsusi kapitaldan çox olmasına) gətirib çıxarır. Təsərrüfat subyektinin tədiyyə qabiliyyətinin və pula çevrilibilmə qabiliyyətinin aşağı düşməsi bütünlüklə maliyyə vəziyyətini çətinləşdirir. Sonradan səhmlərinin alınmaması, ucuzlaşması təsərrüfat subyektinin qiymətini də aşağı salır.

## **V. AUDİTORUN NƏZƏRƏ ALMASI VƏ İZLƏMƏSİ ZƏRURİ OLAN AMİLLƏR**

Auditor Müflisləşmə mərhələsində olan təsərrüfat subyektlərinin auditi apardığı zaman aşağıdakılara diqqət yetirməlidir.



1. Müflisləşmə üzrə vəziyyətin tam təhlili, keçirmə tarixi də daxil olmaqla;
2. Məhkəmə işinin materiallarının təhlili;
3. Əvvəllər tərtib edilmiş prosessual sənədlərin, hesabatların, maliyyə sənədlərinin təhlili.

Müxtəlif borc böhranlı qrupların ödəmə qabiliyyətsizliyinə məruz qalmaması üçün audit prosedurlarının və metodlarının istifadəsi müflisləşmə şəraitində yaranan maliyyə məlumatlarının şəffaflığına və etibarlılığına, kreditorların razılaşdırılmış qərarlarının əldə olunmasına, arbitrajın idarə edilməsinin səmərəliliyinə müsbət tövhiələrə yanaşı, iflas prosedurlarında iştirak edənlərin etimadını da artırır.

**Auditin tətbiqi sahəsi** - Anti-böhran proqramının hazırlanması, borcların ödənilməsi (öhdəliklərin qarşılınması) üçün vəsait qaynaqlarının axtarışı, iflasın gözlənilməsində vicdansız hərəkətlərin müəyyən edilməsi, ləğv prosedurlarının auditinin aparılması

**Auditorları cəlb edən təşəbbüskar (müşəri)** - Borclu, kreditorlar, sahibkar, arbitraj müdiri.

**Auditin nəticələrinin istifadəçiləri** - Kreditorlar, sahibkarlar, idarə, məhkəmə, işçilər, əmlak inzibatçısı

**İflas üçün reabilitasiya prosedurlarının həyata keçirilməsində borclu tərəfindən verilən maliyyə məlumatında kreditorların etibarını qazanmaq xüsusilə vacibdir. Yalnız bu halda effektiv böhranlı həllərin inkişafına nail olmaq mümkündür. İflas prosesində idarəetmənin aradan qaldırılması qeyri-mümkün olduqda, yalnız əmlak inzibatçısının mövcudluğu kreditorlar üçün maliyyə məlumatlarının etibarlılığının kifayət qədər təmin edilməsi deyildir. Auditorların cəlb edilməsi, hüquq, iqtisadiyyat və maliyyə sahələrində xüsusi biliklərə malik olan müstəqil tərəf kimi maraqlı tərəflərə bir sıra üstünlüklər əldə etməyə imkan verir. Auditor fiziki şəxslərin də ödəmə qabiliyyəti ilə borc öhdəliklərinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilmiş strateji iflası üzə çıxara bilər. Yüksək ixtisaslı auditor xidmətindən istifadə edilməsi, restrukturizasiya planının antiböhran proqramının hazırlanması, müvafiq düzəlişlərin, habelə büdcə və maliyyə tövsiyələrinin hazırlanması barədə məlumatların əldə olunması, maliyyə öhdəliklərinin müəyyən edilməsi və şəffaflığın artırılması baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu kreditorların borclarını yenidən təşkil etməsi və ya həlledici səlahiyyətlərə malik olan ali (dövlət) orqanların tələbi ilə razılaşmaq üçün əsas şərtlərdən biri ola bilər.**

Çünki audit mövzusu, auditin əhatə etdiyi sahəyə aid olan sistemin iqtisadi, təşkilati və informasiya xüsusiyyətlərinin məcmusudur. Auditin obyektləri təsərrüfat proseslərini və ümumilikdə yoxlanılan subyektin fəaliyyətini təşkil edir. Halbuki auditor proseslərdə deyil, onların maliyyə sistemini və fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən mühasibat uçotu sahəsində daha çox iş görür. Bu baxımdan da auditin obyektləri, təsərrüfat subyektinin məvəsaitlərinin hərəkəti və onların formalaşdırılması mənbələrini təsdiq edən və düzəldən sənədlər olur. Dar mənada, auditin vəzifəsi əlaqəli faktiki məlumatlar (məsələn, faktura və ya qaimə) haqqında informasiya daşıyıcısı rolunu oynayır.

Böhranlı təsərrüfat subyektinin auditı , antiböhran proqramının hazırlanması və onun yerinə yetirilməsi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, nəzarətin həyata keçirilməsi və əhatəliliyi böhranın yaranma səbəblərini araşdırmaq üçün informasiyaların emalı və toplanması prosesidir.

**Auditin xüsusi məqsədləri aşağıdakılardır:**

- iqtisadi ittihamın səbəbləri və amilləri, maliyyə sabitliyi və ya təsərrüfat subyektinin ödəmə qabiliyyətinin yoxlanılması;
- diaqnozun başa çatdığı və gələcək dövrdə təsərrüfat subyektində böhran vəziyyətinin inkişaf səviyyəsinə dair rəyin formalaşdırılması;
- təsərrüfat subyektinin antiinhisar idarəetmə strategiyasının əsaslandırılması;
- təsərrüfat subyektinin böhrandan çıxması üçün bir sıra təşkilati və texniki tədbirlərin hazırlanması;
- böhrana qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsinin monitorinqi sisteminin təşkil edilməsi;
- böhran proqramının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- antiböhran və divesifikasiya tədbirləri üzrə proqramın təhlili və qiymətləndirilməsi.

İflas prosesində hər hansı təsərrüfat subyektində audit aparılması müəyyən mərhələlərlə xarakterizə olunur. Təftişə hazırlıq, materialların, məlumatların toplanması; auditin planlaşdırılması - əhəmiyyətlik səviyyəsinin və audit riskinin hesablanması; bir sıra tədqiqat prosedurlarının həyata keçirilməsi yolu ilə böhran vəziyyətinin aşkarlanması, habelə təsərrüfat subyektinin real vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, böhranın amillərinin və səbəblərin müəyyənləşdirilməsi.

**Böhran vəziyyətinin müəyyənləşdirməsi üsulları :**

- təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili üçün ilkin məlumatların hazırlanması;
- mühasibat uçotu və statistika hesabatlarına əsasən təsərrüfat subyektinin fəaliyyətində böhran əlamətlərinin müəyyən edilməsi;
- təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün analitik audit prosedurlarının həyata keçirilməsi;
- təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün göstəricilər (meyarların) sisteminin əsaslandırılması;
- Seçilmiş göstəricilər sistemi (meyarlar) əsasında obyektin göstəricilərinin kəmiyyət və keyfiyyətə uyğunlaşdırılması;
- Diaqnostika prosesində əldə olunan məlumatların sənədləşdirilməsi (məlumat toplanır və yekunlaşdırılır).

Ümumiyyətlə, iflasın səbəblərini müəyyən etmək üçün, maliyyə vəziyyətinin təhlili vacibdir. Bunun üçün mühasibat uçotu məlumatları əsasında hesablanmış ən mühüm göstəriciləri müəyyən etmək lazımdır.

**İlkin audit tələblərini yerinə yetirmək üçün tövsiyə olunan audit prosedurları:**

- təsərrüfat subyektinin maliyyə və iqtisadi fəaliyyəti ilə tanışlıq;
- təsərrüfat subyektinin uçot siyasətinin təhlilini aparmaq;
- maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi qaydası ilə tanış olmaq;
- sintetik və analitik uçot məlumatlarının etibarlılığının yoxlanılması;
- daxili nəzarət sisteminin təhlili;
- zəruri analitik prosedurları həyata keçirmək;
- iqtisadi şəxsin və üçüncü şəxslərin rəhbərliyinə müəyyən məlumatların təsdiq edilməsi üçün yazılı sorğu göndərmək;
- zəruri məlumatları təqdim etmək üçün əvvəlki audit qurumu ilə əlaqə yaratmaq;
- auditor hesabatı ilə tanışlıq və əvvəlki auditor (auditor təşkilatı) tərəfindən hazırlanmış audit nəticələrinə dair iqtisadi şəxsin rəhbərliyinə yazılı məlumatlarla tanışlıq ;
- zəruri hallarda, təsərrüfat subyektinin əvvəlki hesabat dövrünə aid olan sənədlərin nəzərdən keçirilməsi ;
- əvvəlki nəticəyə uyğun olaraq təsərrüfat subyekti tərəfindən düzəlişlərin ilkin və müqayisəli mühasibat uçotu göstəricilərinə təsirinin nəzərdən keçirilməsi.

## VI. MÜFLİSLƏŞMƏ ZAMANI AUDİTİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

**Auditin məqsədi** - Müflisləşmiş təsərrüfat subyekti tərəfindən hazırlanan hesabat məlumatlarının etibarlılığına və prosedurun iflas işində istifadə olunan prosedurlara uyğunluğuna dair Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq faktların toplanması və rəyin ifadə edilməsi .

**Auditin əsas məqsədi** - Əsaslı və qəsdən iflasın əlamətlərinin müəyyən edilməsi; Məsul şəxsin iltizamnamə üzrə öhdəliklərinin bütün aspektləri üzrə təhlili və araşdırılması, məcmu aktivlərin ədalətli dəyərinin müəyyən edilməsi, təminatlı və təminatlısız öhdəliklərin nominal nəticələr üzrə təhlili, təsərrüfat subyektinin likvidlik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, mülkiyyətin xaric edilməsi və debitor borcların alınmasının qanunvericiliyə uyğun əməliyyatlar çərçivəsində iqtisadi cəhətdən mümkünlüyünün yoxlanılması; şübhəli əməliyyatlarda aktivlərin bərpasına dair hüquqi üsullarla bağlı tövsiyələrin hazırlanması; borc öhdəliklərinin formalaşmasının təhlili, bağlanmış müqavilələrin qanuniliyi, satın alınan resursların qiymətləri və təchizatçıların seçilməsi; əmlak inzibatçısının hesabatlarında göstərilən məlumatların etibarlılığının yoxlanılması.

Qanunun tələblərinə uyğun olaraq borclunun ödəmə qabiliyyətsizliyinin təsdiqi isə audit prosedurlarının əsas komponentləri kimi, auditor yoxlamasının nəticələri üzrə yoxlama subyektinin rəhbərinin və ya məhkəmə tərəfindən təyin olunmuş əmlak inzibatçısının müraciətinə əsasən təsərrüfat subyektinin müflisləşmə mərhələsində olması barədə yetərli audit subutlarını əhatə edən məlumatların auditor tərəfindən təhlili, qiymətləndirilməsi, bu hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xüsusi bilik tələb olunan sahələr üzrə ixtisaslaşdırılmış mütəxəssislərin cəlb edilməsi barədə məsələ qaldırmaq, və zəruri olan digər hərəkətlərin edilməsi , habelə auditor hesabatının ( rəyin ) verilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman auditor tərəfindən keçmiş hadisələr

nəticəsində yaranmış gələcəkdə iqtisadi səmərə gətirməsi gözlənilən bütün maddi və qeyri-maddi resursların və keçmiş hadisələr nəticəsində yaranmış və gələcəkdə təsərrüfat subyektindən kənara axını nəzərdə tutulan resursların nominal təhlilini, xüsusiyyətlərindən asılı olaraq (təminatlı, təminatsız) məcmu öhdəliklərin qiymətləndirilməsi, dövriyyə və qeyri-dövriyyə aktivlərinin həqiqi vəziyyətinin müəyyən edilməsi, keçmiş dövrlər üzrə balans hesabatlarına, mənfəət və zərər hesabatlarının nəticələrinə baxış keçirilməsi və əlaqəli analitik prosedurların həyata keçirilməsi vacibdir.

**Audit mövzusu** - Borclunun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti və əmlak inzibatçısının müstəqil yoxlama, eləcə də mühasibat və digər hesabların müəyyən meyarlara uyğunluğu dərəcəsində rəy bildirmək məqsədi, maraqlı tərəflər üçün iflas prosedurlarının keçməsi ilə bağlı obyektiv informasiyanın təmin edilməsi deməkdir .

#### **Audit mərhələləri -**

1. İflasdan əvvəlki dövrdə təsərrüfat subyektinin maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin yoxlanılması;
2. Reabilitasiya prosedurlarının həyata keçirilməsinin yoxlanılması (monitorinq, maliyyə bərpası, xarici idarəetmə);
3. İflas prosesinin aparılması və iflas təminatçısı tərəfindən verilən məlumatların etibarlılığının yoxlanılması.

#### **Audit metodları**

- Ümumi elmi üsullar (analiz, sintez, induksiya, imtina, ümumiləşdirmə, modelləşdirmə, eksperiment);
- Auditin ənənəvi üsulları (sənədli və faktiki nəzarət metodik üsullar);
- Auditin təşkili üsulları (davamlı, seçimli, sənədli / faktiki);
- Audit prosedurları (yoxlama, müşahidə, sorğu, təsdiqləmə, yenidən qiymətləndirmə, analitik prosedurlar).

**Audit sübutlarının mənbələri** - Aralıq təsnifat balansı, kreditorların tələblərinin reyestri, hüquqi şəxsin nizamnamə ilə vəkil edilmiş orqanının hesabatı, müsabiqə qurupunun hesabatı, qiymətləndiricinin hesabatı, ləğvetmə balansı, borclu bankrotun tanınması və iflas prosesinin açılması (başlanması) barədə elan, borclunun iflas vəziyyətinin tanınması və iflas prosesinin açılması barədə elan, kreditorlar yığıncağının protokolu, sənədlər, iclas iştirakçılarının etimadnaməsinin təsdiqlənməsi, müqavilələr, əsas və digər mühasibat sənədləri, məhkəmə işlərinin materialları, inventar məlumatları, texniki sənədlər və .s əlaqəli məlumatlar.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, iflas prosesində auditin vəzifəsi maliyyə hesabatlarının tam yoxlanılması deyil, mühasibat uçotu subyektini ilə razılaşdırılmış xüsusi prosedurlardan ibarət olan bir sıra kreditorların iclasında təyin edilmiş vəzifələrin həll edilməsinə yönəldilməsidir. Audit olunmuş şəxsin iflas prosedurlarının tətbiq edilməsində auditin məqsədləri auditin təşəbbüskarını tərəfindən müəyyən edilə bilər.

Mərhələ	Auditor yoxlamasının vəzifələri
1	2
İflasdan əvvəlki dövrdə təşkilatın maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin auditi	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Həqiqi və qəsdən iflasın əlamətlərinin müəyyən edilməsi;</li> <li>• Əmlakın özəlləşdirilməsi, debitor borclarının verilməsi və onların İflas Qanununa riayət edilməsi üzrə əməliyyatlar çərçivəsində iqtisadi məqsədyönlüliyünün yoxlanılması;</li> <li>• Aktivlərin təşkilatın nəzarətindən çıxarılmasına dair mümkün yolların müəyyən edilməsi, istifadə edilən sxemlərin təhlili;</li> <li>• şübhəli əməliyyatlarda aktivlərin bərpasının hüquqi üsulları ilə bağlı tövsiyələrin hazırlanması.</li> </ul>
Reabilitasiya prosedurlarının auditi (müşahidə, maliyyə bərpası, xarici idarəetmə)	<ul style="list-style-type: none"> <li>• təşkilatın mühasibat uçotunun (maliyyə) hesabatlarının etibarlılığının yoxlanılması (arbitraj meneceri borclunun maliyyə vəziyyətinin təhlilini aparmaqdan əvvəl, mənbə məlumatlarının etibarlılığını yoxlamaq);</li> <li>• təşkilatın əmlakının tərkibinin və qiymətləndirilməsinin təhlili;</li> <li>• bağlanmış müqavilələrin və onların iqtisadi cəhətdən (səmərəliliyi) nəticələrinin nəzərə alınması;</li> <li>• malların (işlərin, xidmətlərin) və satılan digər əmlakın qiymət siyasətinin öyrənilməsi;</li> <li>• borc öhdəliklərinin formalaşmasının təhlili, bağlanmış müqavilələrin qanuni olması, satın alınan resursların qiymətləri və təchizatçıların seçilməsi;</li> <li>• iflas prosedurunun aparılması xərclərinin uyğunluğunun yoxlanılması;</li> <li>• məhkəmə üçün hesabatlarda göstərilən məlumatların</li> </ul>

	etibarlılığının yoxlanması.
İflas prosesinin auditi və iflas təminatçısı tərəfindən verilən məlumatların etibarlılığı	<ul style="list-style-type: none"> <li>• əmlak inzibatçısının hesabatında göstərilən maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatlarının etibarlılığının yoxlanması;</li> <li>• İflas əmlakının formalaşmasında iflas qəyyumunun hərəkətlərinin qiymətləndirilməsi;</li> <li>• kreditorlarla hesablaşmaların aparılması qaydası və tamlığının yoxlanması;</li> <li>• iflas prosesini aparmaq üçün mövcud xərclərin etibarlılığının və uyğunluğunun yoxlanması;</li> <li>• müvəqqəti ləğvetmə və ləğvetmə qalıqlarının etibarlılığının yoxlanması.</li> </ul>

## **VII. İFLAS EHTİMALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ ƏSAS AMİLLƏR VƏ NİSBİ TƏHLİL**

İflaşın açıq riskini göstərən ümumi markerləri müəyyənləşdirmək yalnız bu sahədə geniş təcrübəsi olan yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə aiddir. Maksimum geniş yayılmış potensial müflisləşmə əlamətlərini özündə əks etdirən amillər aşağıdakılardır:

- sabit bir mənfəət olmaması;
- likvidlik nisbətlərinin azalması;
- Kifayət qədər rentabelli olmayan məhsul (xidmət);
- investisiya gəliri nisbətində azalma;
- aktivlərin (səhmlərin, istiqrazların və s.) dəyərində sürətli azalma;
- Borc pulundan istifadənin əhəmiyyətli bir hissəsi;
- iqtisadi risklərin ümumi amillərinin ağırlaşması.

Yuxarıda göstərilən amillərin (və ya bir neçəsinin) birləşməsinin mövcudluğu, bir qayda olaraq, mövcud təsərrüfat subyektinin ödəmə riski haqqında bəhs edir. Bu barədə ekspert qiymətləndirməsi firmanın biznes fəaliyyətinin (və ya fiziki şəxslərin) iqtisadi dövriyyənin digər iştirakçılarının oxşar fəaliyyətinə münasibətdə analitik müqayisə vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. İflas ehtimallarının dövrü xüsusiyyətlərlə xarakterizə edilməsi, onun öncədən müəyyən olunması və başlaması dövrünün tədqiq edilməsi üçün maliyyə hesabatlarının nəticələrinin likvidlik əmsalları üzrə təhlili həyata keçirilə bilər.

Belə təhlil təsərrüfat subyektinin mövcud vəziyyəti barədə əhəmiyyətli aspektlər üzrə mülahizələrin yürüdülməsi üçün zəruri əhəmiyyət daşıyır. Likvidlik əmsalları üzrə nisbi təhlili minimum səviyyədə aşağıdakı meyarlar üzrə aparmaq lazımdır.

*Təsərrüfat subyektinin likvidlik əmsallarının ( BAS 570 ) fasiləsiz fəaliyyətin əhəmiyyətli aspektləri üzrə nisbi təhlili*

- a) Likvidlik əmsalları (Liquidity ratios);
- b) Maliyyə strukturu ilə əlaqəli əmsallar (Solvency ratios);
- c) Fəaliyyət əmsalları (Activity ratios);
- d) Mənfəətlilik əmsalları (Profitability ratios).

### **1. a) Likvidlik əmsalları (Liquidity ratios)**

*Cari əmsal = Dövriyyə vəsaitləri / Qısa müddətli öhdəliklər*

- *Current ratio = Current assets / Current liabilities*

**Likvidlik əmsalı = (Dövriyyə vəsaitləri – Hazır məhsul) / Qısa müddətli öhdəliklər**

- *Quick ratio = (Current assets – inventories) / Current liabilities*

### **1.b) Maliyyə strukturu ilə əlaqəli əmsallar (Solvency ratios)**

*Borclanma əmsalı = Borclar / Ümumi aktivlər*

- *Total debt to assets = Total debts / Total assets*

**Borclanma əmsalının aşağı olması təsərrüfat subyektinin maliyyə risklərinin aşağı olmasının göstəricisidir.**

### **1.d) Mənfəətlilik əmsalları (Profitability ratios)**

*Xalis mənfəət marjası = Xalis mənfəət / Gəlir*

- *Net profit margin = Net income / Revenue*

Mənfəət marjası – bir vahid gəlirə düşən mənfəəti özündə əks etdirir və mənfəətin gəlirə nisbəti ilə hesablanır. Alınan rəqəm xalis mənfəətin gəlirdəki faizlə müəyyən edilmiş kütləsidir.

**Mənfəət marjası = Mənfəət / Gəlir**

- **Gross profit margin = Gross profit / Revenue**

**Mənfəətin Gəlirin həcmində ümumi kütləsi (faizlə) hesablanır. Alınan rəqəm 1d mənfəətlilik əmsalında alınmış xalis mənfəət marjasının faizlə ifadəsinin mənfəət vergisinin (20 faiz) faiz dərəcəsinin cəmi ilə bərabər olmalıdır.**

*Təhlilin nəticələri (BAS 700) MH haqqında rəyin formalaşdırılması və izahedici paraqraf üzə bütün aspektləri nəzərə almaqla (BAS 570) təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin fasiləsiz davam etdirməsi barədə mülahizənin düzgünlüyünü və ya düzgün olmadığını müəyyən edir.*

## VIII. İFLAS RİSKİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜSULLARI

"Diaqnoz" mümkünsüzlük çox səviyyəli kriterlər sisteminin hərtərəfli araşdırılmasına əsaslanan və ya göstərilən göstəricilərin məhdud göstəricilərinə əsaslanan üsullardan istifadə edildikdə mümkündür.

### 1. Yaxın gələcəkdə maliyyə rifahının azaldılmasını göstərən siqnallar

- resursların səmərəsiz istifadəsi;
- Kapital qoyuluşu üzrə kəsir;
- İstehsalda (istehsal prosesinin "aritmia") sistemli dayanacaqlar;
- Aşkar asılılığını müəyyən tipli fəallarının, bazarın segmenti olan avadanlıqların və sairə

### 2. Yaxın gələcəkdə mümkün iflasın siqnalları:

- Təsərrüfat subyektinin kapital çatışmazlığı;
- kreditlərdəki xronik gecikmənin olması;
- dövrüyə müddətində tendensiyal sürüklənmə;
- xammal və ya hazır məhsulların ehtiyatların nəzərdə tutulmuş standartdan artıq olması;
- əmək haqqı və faydalarına faktiki borc;
- Hüquqi şəxslərin iştirakçılara ödənilməmiş borclar.

## IX. AUDİTORUN HESABATI

Buna görə, ilk növbədə, auditor şirkətin fəaliyyətinin dayandırılması riskini nəzərə almalıdır. BAS 570 "Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin fasiləsizliyi ehtimalı" « şirkətin fəaliyyəti dayandırılması üçün əsasların mövcudluğunu fərdi və ya məcmu olaraq göstərən hadisələrin və şərtlərin nümunələrini əks etdirir.

### Maliyyə xüsusiyyətləri:

- mənfi xalis aktivlər və ya xalis aktivlər üçün müəyyən edilmiş tələblərə riayət edilməməsi;
- müddətin uzadılması və ya ödəmə müddətinin uzadılmasının mümkün olmadığı halda, yaxud uzunmüddətli aktivlərin qısamüddətli kreditlərə olan asılılığından asılı olan müddətli borc vəsaitləri;
- borclulardan və digər kreditorlardan maliyyə dəstəyindən imtina əlamətləri, kommersiya krediti şərtləri ilə təchizatçılara malların ödənilməsi sxemini dəyişdirmək;
- əməliyyat fəaliyyətindən mənfi pul vəsaitlərinin hərəkəti;
- əsas maliyyə nisbətələrinin mənfi dəyərləri;
- əməliyyat fəaliyyətindən əhəmiyyətli itkilər və ya pul vəsaitlərinin hərəkəti üçün istifadə olunan aktivlərin dəyərində əhəmiyyətli azalma;
- ödənişlərin dayandırılması və ya dividendlərin ödənilməsində borclar;
- Kreditora borcları vaxtında ödəyə bilməməsi;



- kredit müqavilələrinin şərtlərini yerinə yetirə bilməməsi;
- əhəmiyyətli bir yeni məhsul və ya digər zəruri investisiyaların inkişaf etdirilməsi üçün maliyyə ala bilməməsi.

#### **Əməliyyat işarələri:**

- Düzgün dəyişdirmə olmadan əsas idarəçilərin itkisi;
- əsas bazar, franşayzinq, lisenziya itkisi;
- birinci təchizatçı itkisi;
- Əmək ehtiyatları ilə çətinliklər və ya əhəmiyyətli material və resursların çatışmazlığı;
- müəyyən bir layihənin uğurla həyata keçirilməsində əhəmiyyətli asılılıqlar.

#### **Digər xüsusiyyətlər:**

- qanunvericilik tələbləri və kapital tələbləri ilə uyğunsuzluq;
- şirkətə qarşı məhkəmə və ya tənziqləmə prosesi, şirkət üçün mümkün olmayan iddialara səbəb ola bilər;
- hökumət qanunvericiliyində dəyişikliklər və ya şirkətin əməliyyatlarına mənfi təsir göstərəcək siyasətlər.

Auditor maliyyə hesabatlarının hazırlanması əsasında şirkətin fəaliyyətinin davamlılığı (fasiləsizliyi) fərziyyəsinin uyğunluğunu nəzərə almalıdır. Bu prosedur auditin planlaşdırılması, keçirilməsi və nəticələrinin qiymətləndirilməsi ilə həyata keçirilir. Eyni zamanda auditor təsərrüfat subyektinin BAS 570 " fəaliyyətinin fasiləsizliyi" istiqamətində zəruri olan bütün aspektləri nəzərə almalıdır .

**Şirkətin fasiləsiz fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün əhəmiyyətli şübhə yarada biləcək hadisələr və şərtlər müəyyənləşdirildikdə, auditor aşağıdakıları əhatə edən əlavə audit prosedurlarını həyata keçirir:**

- pul vəsaitlərinin hərəkəti, mənfəət və digər müvafiq proqnozların idarə edilməsi sahəsində təhlil və müzakirələr aparmaq;
- balans hesabatından sonra fəaliyyətin davam etdirilməsi qabiliyyətinə təsir göstərə biləcək hadisələrin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- şirkətin son aralıq maliyyə hesabatlarının təhlili və müzakirəsi;
- istiqrazların buraxılması şərtləri və kredit müqavilələrinin (sazişlərinin) şərtlərinin öyrənilməsi və bu şərtlərə əməl edilməməsi faktlarının müəyyən edilməsi;
- maliyyə çətinliklərini müəyyən etmək üçün səhmdarların yığıncağının protokollarının və şirkətin əsas komitələrinin fəaliyyətinin təhlili;
- məhkəmə və iddia ilə bağlı şirkətin vəkilləri tərəfindən (hüquq şirkətlərinə sorğu) aparılan işin materialları əsasında iqtisadi mahiyyətinin öyrənilməsi və təhlili.

- maliyyə yardımının mövcudluğunun bütün aspektlərdə müəyyən edilməsi;
- investorların əlavə vəsait təmin etmək üçün maliyyə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi.

Auditor şirkətin fəaliyyətinin davamlılığını kifayət qədər və müvafiq sübutlarla təsdiqləməsə, auditor hesabatını dəyişdirməz.

Əgər maliyyə hesabatlarında fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipinin pozulması haqqında məlumat adekvat açıqlama şəklində verilməmişdirsə auditor sözsüz bu barədə fikrini ifadə etməklə hadisə və ya vəziyyətlə əlaqəli əhəmiyyətli dərəcədə qeyri-müəyyənliyin mövcudluğuna yönəldilən izahlı bənd əlavə edərək auditor hesabatına (BAS-705) dəyişiklik edir.

Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin fasiləsiz davam etmək imkanına əhəmiyyətli şübhə yaradacaq hadisələrlə və ya şəraitlərlə bağlı əhəmiyyətli qeyri-müəyyənliyin mövcud olması, 570 sayılı BAS-ın (Yenidən baxılmış) tələblərinə uyğun hesabat verməni təsbit edir.

Hansı ki, şirkətin fasiləsiz işini davam etdirə bilməsi üçün əhəmiyyətli bir şübhənin yaranması barədə maliyyə hesabatlarına diqqət çəkir. Maliyyə hesabatlarında adekvat açıqlama edilmədikdə, auditor mənfi rəy verməlidir.

Auditor davamlılıq məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Çünki iqtisadi böhran nəzərəcarpacaq bir çox şirkət kreditörünə, təchizatçılara, bank təşkilatlarına olan öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyəcək və qəsdən şirkətin iflas proseduruna başlayacaq. İflas prosedurunun açılmasına qədər şirkət öz aktivlərinin əksəriyyətini yeni açılan müəssisəyə köçürür. Buna görə auditor hesabat tarixindən sonrakı hadisələrə xüsusi diqqət yetirməlidir, bu da BAS 560 "Təqdimat hadisələri" istiqamətində aparılır.

### **Hesabat göstəricilərinin təhrif edilməsi**

Auditor şirkətin səhv idarəetmə tədbirlərindən və ya səhvlərdən yaranan maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli yanlışlığı riskini nəzərə almalı və "Maliyyə hesabatlarının auditində aldatma və səhvlərin araşdırılması üzrə auditorun məsuliyyəti" BAS – 240 tələbini rəhbər tutur.

"Fırıldaqqılıq" termini şirkətin menecerləri, işçiləri, üçüncü şəxs tərəfindən bir və ya bir neçə nəfər tərəfindən törədilən qəsdən hərəkətlər kimi xarakterizə olunur və nəticədə maliyyə hesabatlarının yanlış təqdim olunmasına səbəb olur. Aşağıdakı hərəkətlərə dələduzluq kimi baxılır:

- manipulyasiya, saxtakarlıq, hesabların və sənədlərin dəyişdirilməsi;
- aktivlərin mənimsənilməsi;
- maliyyə hesabatlarında əks etdirilən məbləğlərə təsir göstərə biləcək faktların gizlədilməsi və ya açıqlanması;
- mövcud olmayan əməliyyatlar üçün uçotun aparılması;
- mühasibatlıq və uçot siyasətinin düzgün tətbiq edilməməsi.

Təhrif edilmiş maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsinin səbəbi şirkətin fəaliyyətinin başa düşülməsinə və öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən qaçaraq, maliyyə

hesabatlarının istifadəçilərini aldatmaqla gəlirlərin, xərclərin, öhdəliklərin, aktivlərin qanunsuz məqsədlər üçün idarə olunmasına cəhd göstərə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi böhran şirkət rəhbərliyinin maliyyə hesabatlarını manipulyasiya etməyə məcbur edəcək bir amil kimi xidmət edə bilər.

Maliyyə hesabatlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən saxtakarlığı müəyyən edərkən, auditor müvafiq dəyişdirilmiş və əlavə prosedurlar həyata keçirməli olur.

Maliyyə hesabatlılığı səviyyəsində fırıldaqçılıqdan yaranan əhəmiyyətli səhvlər (təhriflər) risklərinə ümumi yanaşmanın müəyyənləşdirilməsində auditor aşağıdakıları etməlidir:

- kadrların təyin edilməsi və nəzarətini nəzərə almaq;
- Təsərrüfat subyektinin istifadə etdiyi uçot siyasətini öyrənmək;
- audit prosedurlarının mahiyyətini, müddətini və həcmi seçməkdə zəruri gözlənilməz elementləri təqdim etmək.

Şirkətin maliyyə hesabatlarını manipulyasiya etmək mümkün olan faktlardan biri ədalətli dəyərin qiymətləndirilməsidir. Belə manipulyasiyaların məqsədi hesabatın istənilən nəticəsini əks etdirməkdir.

Zamanla baş verən ədalətli dəyər ölçüsündə dəyişikliklər fərqli şəkildə hesablanabilir: birbaşa kapitalda və ya maliyyə nəticələrində.

Ədalətli dəyər mühasibat uçotu, bazar artımı dövründə aktivlərin, mənfəətin, kapitalın ölçüsünü çoxaldır və iqtisadi böhran dövründə aktivlərini, kapitalını azaldır və zərərləri artırır.

Buna görə auditor ədalətli dəyərin ölçülməsi daxil olmaqla, uçot qiymətləndirmələrinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Ədalətli dəyər qeyd olunan elementlərin şirkətin maliyyə hesabatlarında qiymətləndirmələrin və açıqlamaların əks olunduğu hissədə müvafiq tələblərə cavab verdiyinə dair (540 sayılı BAS "Uçot qiymətləndirmələrinin, o cümlədən ədalətli dəyər qiymətləndirmələrinin və əlaqəli açıqlamaların audit") audit sübutlarının əldə edilməsi zəruridir. Məsələn, aktivlərin ədalətli dəyərinin hesablanması üçün bəzi aktivlərin və ya öhdəliklərin fəal və açıq bazarlarda, əlverişli və etibarlı məlumatlar əsasında (təbii, fiziki və mənəvi xüsusiyyətləri əsasında tələb və təklif meyarları nəzərə alınmaqla) müəyyən edilə bilər. Aktiv bazarda nəşr olunan qiymətlərin mövcudluğu adətən ədalətli dəyərin ən yaxşı sübutudur.

Digər aktiv və öhdəliklər üçün ədalətli dəyərin hesablanması daha mürəkkəb ola bilər. Ədalətli dəyər məqbul qiymətləndirmə modeli (məsələn, perspektivdə gələcək pul vəsaitlərinin hərəkəti hesablamaq və endirim üçün nəzərdə tutulmuş model) və ya ekspert yardımı ilə qiymətləndirilə bilər.

Auditor ədalətli dəyərə bağlı audit prosedurlarını planlaşdırmaq və yerinə yetirmək üçün zəruri bacarıq və biliklərə malik ola bilər və ya mütəxəssislərdən istifadə etmək üçün qərar qəbul edə bilər. BAS 620-yə uyğun olaraq "ekspertin işindən istifadə etməklə" auditor ekspertizanın sübuta yetirilməsi üçün aparılan işin nəticələrinin uyğunluğunu qiymətləndirməlidir.

Ekspert işinin nəticələri kifayət qədər müvafiq audit sübutlarını əhatə etməsə, auditor bu vəziyyəti aşağıdakı kimi həll etməlidir:

- mütəxəssislər ilə məsələləri müzakirə etmək;
- əlavə audit prosedurlarını həyata keçirmək;
- auditor hesabatının dəyişdirilməsi;

**620 sayılı BAS-nın 16-cı maddəsinə əsasən auditor mütləq müsbət audit rəyi verildiyi halda ekspertin işinə müraciət etməməlidir. Bu cür istinad audit rəyində məsuliyyətin məhdudlaşdırılmasının bir hissəsi kimi yanlış təhrif edilə bilər.**

Əvvəlki dövrlərə nisbətən, aktivlərin və öhdəliklərin ədalətli dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üçün dolayı qiymətləndirmə üsullarından istifadə edilməsi hal-hazırda bir qayda olaraq artmaqdadır. Əməliyyatların xüsusiyyətinin subyektivliyinə görə auditor audit nümunəsini tətbiq edə bilməz, lakin ədalətli dəyərin qiymətləndirilməsi və açıqlanmasının maliyyə hesabatlarının tətbiqində uyğunluğun qənaətbəxş olması barədə müvafiq audit sübutları əldə etməlidir. Əsas problem əsaslandırılma və müvafiq sübutların axtarışı ola bilər.

Belə bir vəziyyətdə, aktivlərin və öhdəliklərin ədalətli dəyərinin yoxlanılması üçün aşağıdakı audit prosedurları tətbiq oluna bilər:

- daxili nəzarət sisteminin etibarlılığının qiymətləndirilməsi, yeni aktivlərin və öhdəliklərin ədalətli dəyərinin müəyyənləşdirilməsində nəzarət prosedurlarının yoxlanılması;
- Qiymətləndirmə modellərində istifadə edilən məlumatların etibarlılığının monitorinqi prosedurlarının təhlili;
- Qiymətləndirmə modellərində istifadə olunan fərziyyələrə təsir edə biləcək iş mühitində dəyişiklikləri müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən hər hansı üsulların müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- aktiv və öhdəliklərin ədalətli dəyərini müəyyən etmək üçün rəhbərliyin istifadə etdiyi əhəmiyyətli fərziyyələrin, qiymətləndirmə modelinin və müvafiq məlumatların sınaqdan keçirilməsi;
- aktivlərin ədalətli dəyərinin müəyyən edilməsi üsulunun seçilməsinin qiymətləndirilməsi.

Təftiş prosedurlarına əsasən, auditor maliyyə hesabatlarının göstəricilərinin tənzimlənməsinə münasibətdə dəyişdirilmiş audit hesabatının təqdim edilməsinin zəruriliyini müəyyən edir.

Bundan başqa bu cür yoxlamalarda 240, 315 sayılı BAS-nın (Maliyyə hesabatlarının auditi zamanı dələduzluqla bağlı auditorun məsuliyyəti, Təsərrüfat subyekti və onun mühitinin öyrənilməsi əsasında əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi) tələblərinə riayət olunmasına xüsusilə diqqət yetirilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, real müflisləşmədən savayı qərəzli (bilərəkdən) və yaxud saxta müflisləşmə də baş verə bilər. Qərəzli müflisləşmə zamanı təsərrüfat subyektinin rəhbəri və yaxud mülkiyyətçi şəxsi məqsədlərini (kiminsə maraqlarını) güdərək

təsərrüfat subyektinin ödəmə qabiliyyətini qabaqcadan, bilərəkdən məhdudlaşdırır və ya məhv edir. Saxta müflisləşmə - kreditorlardan borcların ödənilməsi üçün əlavə vaxt alınması və yaxud borcların bir qisminin bağışlanması məqsədilə təsərrüfat subyektinin müflisləşməsi barədə qabaqcadan yalan, uydurma yolu ilə müflisləşmənin elan olunmasıdır.

“Müflisləşmə və iflas haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 59 – cu maddəsində qəsdən iflasa görə məsul şəxsin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman müddəanın aşağıdakı tələbinə uyğun olaraq başlanmış müflisləşmə və ya iflas prosesi etibarsız sayıla bilər. Yəni müddəanın məzmununda qeyd edildiyi kimi kreditorlar itkilərin əvəzini ödəməyi borcludan tələb edə bilər.

### **Qanunun 59-cu “Yalandan və ya qəsdən iflasa görə müdirin məsuliyyəti” maddəsinə görə**

Əgər borclu onun ödəmə qabiliyyəti ola-ola (bu Qanunun XII fəslində nəzərdə tutulmuş hallardan başqa) yalandan iflas prosesinə başlayırsa və ya qəsdən özünü iflasa uğradırsa, kreditorlar itkilərinin əvəzini ödəməyi borclunun müdirindən tələb edə bilərlər.

Bu halda müflisləşmə və iflas prosesinin ləğv edilməsi və borclunun öz öhdəliklərini yerinə yetirməsi barədə işə yenidən məhkəmə qaydasında baxıla bilər.

### **“Müflisləşmə və iflas haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 61 –ci maddəsində Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət aşağıdakı kimi bəndlər üzrə təsbit olunmuşdur:**

Aşağıdakıların törədilməsi bunda təqsiri olan şəxslərin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq məsuliyyətə cəlb olunmasına səbəb ola bilər:

a) ödəmə qabiliyyəti olan borclunun yalandan iflas prosesinə başlaması və ya borclunun özünü qəsdən iflasa uğratması;

b) ödəmə qabiliyyəti olmayan borclunun əmlakının qanunsuz gizlədilməsi və ya başqasına verilməsi;

c) ödəmə qabiliyyəti olmayan borclunun sənədlərinin qanunsuz gizlədilməsi, məhv edilməsi, dəyişdirilməsi və ya saxtalaşdırılması;

ç) kreditorlar tərəfindən qəsdən saxta tələblər irəli sürülməsi;

d) ödəmə qabiliyyəti olmayan borclunun kredit götürdüyü və ya haqqını ödəmədiyi hər hansı əmlakın qanunsuz satılması və ya təminat kimi verilməsi;

e) əmlak inzibatçısının və ya müvəqqəti əmlak inzibatçısının fəaliyyətinə qanunsuz maneələr törədilməsi;

ə)əmlak inzibatçısı və ya müvəqqəti əmlak inzibatçısı tərəfindən borclunun hər hansı aktivlərinin birbaşa ya dolayı yolla qanunsuz satın alınması.

#### **X. QANUNSUZ HALLAR AŞKAR EDİLDİKDƏ AUDİTORLARIN HƏRƏKƏTLƏRİ**

Auditor göstərişlərə uyğun olaraq qanuna zidd faktlar aşkar edildikdə, bu barədə məlumatlar, müraciətlər və materiallar daxil olduqda və ya şübhələr yarandıqda müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarına birbaşa və ya Auditorlar Palatası vasitəsi ilə müraciət etməlidir.

#### **XI.İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:**

1. Müflisləşmə və iflas haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 13 iyun 1997-ci il.
2. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 16 sentyabr 1994-cü il.
3. «Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında» Əsasnamə Bakı şəhəri, 19 sentyabr 1995-ci il.
4. Beynəlxalq Audit Standartları.
5. Peşəkar Mühasiblərin Etika Məcəlləsi.
6. Анализ финансового состояния неплатежеспособных предприятий Е.Н. Станиславчик М.: Ось-89 , 2004.-174 с.
7. Ежов Ю.А. Банкротство коммерческих организаций: учеб. пособие. М.: Изд-во «Дашков и Ко», 2010.
8. Бухгалтерский учет и аудит в условиях банкротства: учеб. пособие / Банк В.Ф., Банк С.В., Солоненко А.А. М.: Проспект, 2011.
9. Кован С.Е., Мерзлова В.В. Практикум по финансовому оздоровлению неплатеже- способных предприятий / под ред. М.А. Федотовой. М.: Финансы и статистика, 2011.
10. Антикризисное управление. От банкротства - к финансовому оздоровлению. - М.: Юнити, Закон и право, 2017. - 320 с. Банкротство. Конспект лекций: моногр. . - М.: А-Приор, 2017. - 128 с.
11. Исик, Л. В. Банкротство и финансовое оздоровление / Л.В. Исик. - М.: Дело и сервис, 2017. - 272 с.
12. Кобозева, Н. В. Банкротство. Учет, анализ, аудит / Н.В. Кобозева. - М.: Инфра-М, Магистр, 2017. - 208 с.
13. Ксения, Владимировна Кондратьева und Юлия Анатольевна Чурсина Диагностика банкротства предприятия в современных условиях / Ксения

- Владимировна Кондратьева und Юлия Анатольевна Чурсина. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. - 120 с.
14. Рой, О. Банкротство мнимых ценностей / О. Рой. - М.: Эксмо, 2015. - 448 с.
  15. Эрлих, М. Е. Конфликт интересов в процессе несостоятельности (банкротства). Правовые средства разрешения / М.Е. Эрлих. - Москва: СПб. [и др.] : Питер, 2015. - 192 с.
  16. Космыкова Т. Бинарные модели оценки риска банкротства предприятий // Наука и инновации. - 2016. - N 2. - С.47-50.
  17. Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2001. 215с.
  18. Витрянский В. Мифы и реальность банкротства. // Экономика и жизнь. 2001. - №8 (март). -с.-1.
  19. Власов П. Субъекты незаконных банкротств и неправомерных действий при банкротстве: <http://www.bankr.ru/sorting/pubi/publ>, 2002.
  20. Гизатуллин, М. И. Как избежать банкротства: рецепты финансового оздоровления предприятия. ГроссМедиа Ферлаг. 2004. 304 с.
  21. Дурмашкин А. Банкротство в США выгодная штука: // <http://bankr.tsr.ru/statji>, 2004.
  22. Как не допустить банкротство В. И. Макарьева, С. Г. Хозяева М. : Журн. "Горячая линия бухгалтера", 2005. 261 с.
  23. Чернова М.В. Аудит в банкротстве. - М.: Финансовая газета, 2008. - 48с.

## **METODİK GÖSTƏRİŞİ HAZIRLAYANLAR:**

**Hüquqi təminat və standartlaşdırma idarəsinin rəisi  
Elnur İBRAHİMOV**

**Auditorlar Palatası Surasının yanında Qanunvericilik  
və hüquqi məsələlər üzrə komitənin sədri  
Elçin QURBANOV**